

В.Приходько*Львівський державний університет імені Івана Франка***ВІЙСЬКОВІ СИМВОЛИ ТА РАНГОВІ ВІДЗНАКИ ВІЙСЬКА
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ**

У роботі досліджено розвиток української військової символіки, рангів, нагород за воєнську доблесть і майстерність полководців, їх важливість для піднесення морального духу і дисципліни військовослужбовців.

Розвинуто погляд для сучасної історіографії погляд на роль гетьмана Павла Скоропадського в сучасній військовій історії, який фактично започаткував активну розбудову регулярної української армії європейського типу після тривалого панування пацифістських настроїв і соціалістичних ідей серед лідерів Центральної Ради.

Впровадження військових відзнак в Україні сягає сивої давнини. Перші згадки про власні відзнаки трапляються ще із княжих часів, коли представники заможних родів мали родові відзнаки на прапорах і щитах, що дозволяли відрізнити своїх від чужих. За часів козацької держави полки мали власні прапори та печатки.

Запровадити національну військову символіку спробував у листопаді 1917 року Генеральний Секретаріат Військових Справ. Тоді було затверджено для всіх українських воєнків на фронті тридюймову жовто - блакитну стрічку під кокардою, що значно підняло бойовий дух та дисципліну в підрозділах.

Дисципліна, субординація, підпорядкованість, панування рангів, бойових відзнак - є невід'ємним елементом існування дисциплінарної армії. Все це знищив декрет більшовицької влади 16 грудня 1917 р. "Об урівненні всех военинслужащих в правах" [1, с.242-243]. Всі військовослужбовці почали називатися солдатами революційної армії і відрізнялися лише посадами, які вони займали [2, с.434].

Уряд Центральної Ради стояв на таких же позиціях. У другій половині грудня 1917р. військовий міністр М.Порш видав наказ про скасування рангів в українській армії, перетворивши її на мітингову солдатську масу і завдавши цим смертельного удару по українській національній армії.

У своїх "Споминах" гетьман Павло Скоропадський писав: "Страшним нещастям було те, що Український уряд здатний тільки поглиблювати революцію, а не будувати й боронити державу. Він не тільки не допомагав нам, що хотіли зброєю боронити свій край від анархії і більшовиків, а на кожному місці був для нас перешкодою, намагався і перед своїми, і перед чужими дискредитувати нашу військову роботу. Серед військових людей підтримував він свідомо найбільш нікчемні елементи, думаючи, очевидно, що для "революційного уряду" військова справа - це остання справа, ні для чого не потрібна [3, с.53]

На тлі анархії та безладдя гетьман Павло Скоропадський розпочав будівництво сильної та вишколеної армії на зразок армії європейських держав, яка стояла б на сторожі незалежності України. Він поставив завдання відновити дисципліну та порядок в армії, створити формений одяг для Української Армії та флоту, залучаючи до організаційної роботи кадри добре підготовлених фахівців військової справи, які виявили згоду служити Українській Державі, повернути всім військовослужбовцям ті ранги, які вони займали до більшовицького перевороту [4, с.29]

Право на ранги згідно з наказом Військової Офіції Української Держави № 221 від 16 червня 1918 р. мали як особи, що перебували на дійсній службі, так і відставлені, що присягнули на вірність Українській Державі. Зовнішньою відзнакою рангів служили погони. Цим же наказом було встановлено обов'язкове взаємне привітання між усіма військовослужбовцями, причому молодші за рангом мали першими вітати старших, взаємне привітання було обов'язкове також між старшинами української та закордонної армій.

Наказом Військової Офіції № 221 було затверджено табель рангів Армії

Української Держави, а саме:

Генеральний Бунчужний - колишній “Полный Генерал”, “Действительный Тайный Совстник”;
Генеральний Значковий - колишній “Генерал - лейтенант”, “Тайный Совстник”;
Генеральний Хорунжий - колишній “Генерал - майор”, “Действительный Статский Совстник”.

Полковник - колишній “полковник”, “Статский Совстник”, “Коллежеский Совстник”;

Військовий Старшина - колишній “подполковник”, “Надворный Совстник”;
Сотник - колишній “Капітан”, “Ротмістр”, “штабс-ротмістр”, “штабс-капітан” (двома повними роками старшинства в чині), “Коллежеский асесор”.

Значковий - колишній “Штабс-капітан”, “Штабс-Ротмістр”, що не мав повних двох років старшинства, “поручик”, “Титулярний совстник”;

Хорунжий - колишній “подпоручик”, “корнет”, “Коллежеский Секретарь”, “Губернский Секретарь” [5, с.126].

Наказом військової Офіції №221 було також затверджено новий зразок погона для старшин Української Армії. Погон був зроблений із золотого та срібного металізованого шнура. Цей шнур мав ширину 6 мм., чотириреберний претин і був трохи приплюснутим. Бразумент - ялинкового плетіння з ялинкою, яка сходить посередині грані (ця грань вважається лицевою), на ялинку на 15 мм, один від одного вплетені сині шовкові нитки смужкою завширшки 0,5 мм в тому ж ялинковому напрямку. В срібний бразумент поруч із синьою ниткою вплітаються тим же плетінням і золоті канительні нитки завширшки 1 мм [6, с.130].

Для обер-старшинських рангів (хорунжий, значковий, сотник) погон робився з описаного бразумента, покладеного у 4 рядки щільно, без зазорів, з перегином у верхньому кінці, причому верхній шнур огинає середишій так, що верхній кінець погона закінчується півколом.

Для штабс-старшин (військовий старшина, полковник) погон робився з такого ж шнура і складався з коси, яку ще огинає шнур. Верхній кінець закінчувався півколом. Коса складалася з трьох стренг, при цьому протягом 10 см переплетення має складатися з 8-9 переплетень коси.

Для генеральних старшин погон робився з того ж бразумента: складався з коси такого ж плетіння, як для штабс-старшин. Коса була складена вдвоє з перегином вгорі. Погон закінчувався півколом і прикріплювався у верхньому кінці круглим металевим гудзиком діаметром 18 мм, трохи випуклим, з виштапованим гербом Української Держави.

На погонах ранги визначалися ромбоподібними зірками, покладеними в одну лінію, або булавами [7, с.320]. Табелі відзнак та рангів (до § 10 наказу № 221) подано у табл.1.

Таблиця 1

	Ранг	Погон
Обер-старшина	Хорунжий Значковий Сотник	без зірок з однією зіркою з двома зірками
Штаб-старшина	Військовий Старшина Полковник	з однією зіркою з двома зірками
Генеральний старшина	Генеральний Хорунжий Генеральний Значковий Генеральний Бунчужний	без булави з однією булавою з двома булавами навхрест

Колір бразументного шнура та колір сукна для погонів визначався згідно з табл.2.

Таблиця 2

Роди військ, штаби, управління, установи та заклади Військової Офіції	Колір приборного сукна	Колір бразумента шнура
Піхота	Малиновий	Золотий
Артилерія	Червоний	Золотий
Кіннота	Жовтий	Золотий для непарних дивізій і окремої кінної бригади, а для парних дивізій - срібний
Інженерне й технічне військо	Червоний	Срібний
Штаб Ясновельможного папа Гетьмана	Крапковий	Золотий
Старшина корпусного Генерального Штабу	Білий	Золотий
Військові інженери	Червоний з чорним	Срібний
Всі головні Управління Військового Міністерства (крім головного Військового юридичного управління)	Червоний з білим кантом	Срібний
Штаби й військова Шкільна Офіція	Малиновий	Срібний
Інтендантське управління (крім Головного) установи та заклади	Блакитний з червоним кантом	Срібний
Головне Військово-юридичне управління та Військово-судові установи	Малиновий з темно-зеленим кантом	Срібний
Санітарні старшини санітарних і ветеринарних закладів	Коричневий (цинамоновий)	Срібний з медичною емблемою
Санітарні частини муштрових частин і штабів	Форма військової частини або штабу з медичною емблемою	
Льотчики	Чорний	Срібний
Військові вчені й геодезисти	Темно-синій	Срібний

Наказом Військової Офіції Української Держави № 222 від 15 червня 1918 р. було затверджено зразки похідних погонів для старшин Української Армії.

Погони були зроблені із захисного сукна. Боки окреслені. Ширина погона - 5,5 мм, окреслена кантом кольору за родами військ. На погони для обер-старшинських рангів нашивалася стрічка захисного кольору, штаб-старшинські ранги мали дві такі стрічки. Ранги визначалися зірками, покладеними вздовж посередині погона в одну лінію.

Підстаршини носили відзнаки на погонах захисного кольору: Ройовий - погони з смужкою темно-зеленого кольору навколо. Чотовий - такі ж погопи з позовжньою смужкою посередині. Бунчужний - такі ж погони з одною поперечною внизу.

Старшини носили на таких же погонах: Хорунжий - погони без зірок, один провіт. Значковий - погони з однією зіркою та одним провітом. Сотник - погони з двома зірками та одним провітом. Військовий Старшина - погони з двома провітами та однією зіркою. Полковник - погони з двома провітами та двома зірками. Генеральний Хорунжий - погони з широким провітом зигзагом. Генеральний Значковий - погони з широким провітом зигзагом і однією зіркою. Генеральний

Бунчужний - погони з широким просвітом зигзагом та двома зірками [8, с.330].

На головному уборі було встановлено відзнаку у формі круглої розетки з жовтого металу з тризубом на блакитному полі. Крім похідних відзнак, були ще відзнаки парадні зі срібних джгутів з позументами. Генеральна старшина мала погони з вишивкою захисним оксамитом. Ранги визначалися так:

Генеральний хорунжий - погони без булави; Генеральний значковий - погони з однією булавою; Генеральний бунчужний - погойш з двома булавами навхрест.

Зірки й булави вироблялися з металу. Гудзики для прикріплення погонів могли бути металеві, кістяні або ремінні.

За родом зброї військові частини відрізнялися кантом навколо погонів таких кольорів:

Штаб Ясновельможного папа Гетьмана - краповий; Піхота - малиновий;

Кіннота - жовтий;

Артилерійські й інженерні частини - червоний та на погонах відповідна арматура; Корпус Генерального Штабу - білий;

Військове Міністерство, Управління, Інституції й заклади Військової Офіції - червоний; Військово-судові інституції - темно-зелений; Військові інженери - чорний; Корпус топографів - синій;

Інженерні й технічні війська, військові інженери, лікарі, ветеринари, фармацевти носили на погонах окисовану належну арматуру.

Усі військовослужбовці штабів корпусів, частин, установ та закладів, які безпосередньо підлягали командирові, згідно з наказом Військової Офіції Української Держави № 274 від 28 червня 1918р. носили на погонах ознаку "№" корпусу римськими цифрами.

Всі військовослужбовці штабів дивізій, частин, установ та закладів, які підлягали Начальникам дивізій, носили на погонах відзнаку "№" своїх частин і установ арабськими цифрами [9, с.30].

Затвердивши українські відзнаки та символіку, гетьманський уряд та Військове Міністерство почали вживати заходів на усунення неукраїнської військової форми. Військовий Міністр Генеральний бунчужний Олександр Рогоза наказав усім комендантам (Наказ № 357 від 26 липня 1918р. та Наказ № 409 від 13 серпня 1918р.) і відповідним начальникам затримувати всіх офіцерів, які носять погони колишньої російської армії, і брати у них розписку в тому, що надалі вони таких погонів носити не будуть. Той, хто не виконає своєї обіцянки або не виконуватиме розпорядження Українського уряду щодо погонів, буде висланий за межі України в адміністративному порядку [10, с.154].

Впровадження української військової форми та атрибутики стало ще одним кроком до утвердження України як незалежної самостійної держави.

Під час розбудови збройних сил України в 1918р. сталося чимало військових подій, під час яких захисники України виявляли багато прикладів героїства й відваги. Проте в той час не було ніяких нагород, які гідно відзначали б подвиг борців за Українську Державу.

Успіхів при виконанні бойових завдань тоді відзначалися у формі оголошення подяки, широї подяки, а також нагородження різними відзнаками.

5 листопада 1918 р. гетьман Павло Скоропадський оголосив щирю подяку старшинам 2-го Запорізького полку за мужність у захисті кордонів Української Держави, а також запровадив полкову відзнаку [11, с.325].

Командирові 2-го Запорізького полку Військовому старшині, який зумів високо підняти в полку патріотичні почуття, і за виховання в національному дусі особового складу, було присвоєно звання полковника. Ця відзнака мала цілком вагомий підстави. Два місяці 2-й піший Запорізький полк займав бойові позиції в районі Стародуба. Попри великі втрати, він не залишив своїх позицій. В останньому бою 8-10 жовтня полк був оточений, але з оточення вийшов, при цьому ворог зазнав великих втрат, а полк, отримавши допомогу, знову перейшов у наступ і розгромив повстанські

у групування.

За цю блискучу військову операцію полк було нагороджено спеціальною полковою відзнакою - Бронзовим хрестом [12, с.326].

Наказом військової Офіції Української Держави № 307 від 8 липня 1918 р. оголошено щирю подяку військовому протоієрею Михайлові Чикалевському.

Під час ліквідації українського кінно-учбового полку в м. Балаклії й знищення всього полкового майна більшовиками протоієрей цього полку Михайло Чикалевський, незважаючи на загрозу для свого життя, врятував від розгрому як будівлю самої церкви, так і все майно.

Крім того, протоієрей зберіг 19 прапорів військових кавалерійських полків 9-ої та 10-ої дивізій. Йому було висловлено щирю подяку за поважне ставлення до свого військового обов'язку і врятування як церковного майна, так і регалій дев'ятнадцятих православних полків. [13, с. 141]

Наказом № 338 від 20 липня 1918 р. штабс-капітанові Борейкові, поручикові Наливайкові, поручикові Корнієнкові, підпоручикові Даніліченкові, прапорщиків Галіаху, прапорщиків Шарингу оголошено щирю подяку "За мужність і героїзм при виконанні службових обов'язків".

Під час вибуху, який стався у м.Києві 6 червня 1918 р., всі співробітники Міністерства внутрішніх справ покинули приміщення і розбіглися з переляку. Попри загальну паніку вартові, твердо пам'ятаючи про свої обов'язки, залишилися на своїх місцях, виконуючи свою справу, подали зразок військового виховання й розуміння своїх обов'язків перед державою і зберегли майно міністерства [14, с.143].

Невід'ємною частиною нагородної системи Української Армії було підвищення у рангах Старшин за бойові подвиги. Так, Наказом Військової Офіції Української Держави № 643 від 28 жовтня 1918р. було встановлено, що старшинство підвищується до наступних рангів за бойові заслуги в боротьбі з більшовиками. Звання підвищується в ранзі від дня здійснення військового подвигу. [15, с.383]

У цей же час було піднято питання військового однострою, яке у творенні Українського Війська зайняло належне місце. В його основу було покладено вимогу вдалого поєднання історичного та сучасного однострою з огляду як на естетичні, так і практичні потреби.

Традиція творення українського однострою ХХ ст. була започаткована в Галичині у підрозділах Січових стрільців. У період визвольних змагань почалося переважно стихійне творення військових одностроїв у Наддніпрянській Україні, де переважали елементи традиційного козацького вбрання. Виникало протистояння двох різних напрямків: сучасного, на зразок німецького і французького, та власного, історичного. У боротьбі переміг сучасний. Однострій був насамперед пристосований до практичних потреб, а вплив історичних елементів обмежувався деякими прикрасами однострою.

Історія військового однострою досить молода, однострій виник завдяки впровадженню військової повинності та збільшенню армії до значних розмірів. Традиційно в кожній країні у військових одностроях використовувалися відповідні кольори. Так, англійський солдат носив червону куртку, французький - червоні штани, колір німецького однострою - синій, російського - зелений. Але згодом у багатьох арміях прийшли майже одночасно до висновку - найбільш практичний та вдалий колір - сірий, або наближений до нього. Мало того, досвід бойових дій Першої світової війни довів доцільність творення однострою однакового як для солдатів, так і для офіцерів. Єдина різниця - малопомітні рангові відзнаки.

З огляду на це в основу українського однострою було покладено історичну традицію, поєднану з вимогами сучасності; суперечності між минулим і сучасним розв'язувалися на користь практичних і зручних одностроїв, історична ж традиція враховувалася в першу чергу в парадних одностроях.

Запровадження української військової форми та атрибутики було ще одним кроком до утвердження України як незалежної самостійної держави. Формений одяг для Української Армії та Флоту символізував прагнення Павла Скоропадського на тлі

антимілітарної пропаганди соціалістичних партій створити сильну та незалежну армію на зразок армій європейських держав. Відновлення рангів та відзнак в Українській Армії сформували солдатські маси в дисципліновані, чітко структуровані військові частини.

Розуміючи значення міцної армії для держави, Павло Скоропадський вжив усіх заходів на стимулювання служби в Українській Армії. Такими стимулами були оголошення подяк за хоробру та віддану службу, впровадження військових орденів (Залізного Хреста, ордена князя Ярослава Мудрого, ордена св.Ольги, Хреста св. князя Володимира Великого, ордена св. Архистратига Михайла, Хреста і Зорі Слави і Відродження) за мужність у боротьбі за незалежну Україну.

Протягом літа 1918р. геральдична комісія Української Держави запропонувала серію прапорів для всіх родів зброї.

Перший комплект морських прапорів був по-мистецьки скомпонований, прийнятий державною законодавчою комісією на початку липня 1918р. і затверджений гетьманом Павлом Скоропадським 18 липня під № 192/44. У наказі Морського відомства було сказано: "Приписую на військових суднах підняти цей прапор, який є єдиною емблемою нашої Держави" [16, с.46].

В описі прапора було вказано: "Білий прапор з рівним синім хрестом, який ділить прапор на чотири рівних частини. Ширина хреста - 1/11 всієї довжини прапора. Відступивши на 1/8 ширини хреста, проходить коло нього такої ж ширини (1/8 ширини хреста) синя смужка, крім тих його боків, які прилягають до крижа. В крижі ж теж, відступивши на 1/8 ширини хреста від його боків, міститься національний прапор Держави (складений з блакитної і жовтої горизонтальних смуг), у центрі якого міститься золота печатка св. Володимира такої ж ширини, як і хрест, і в 1/2 раза вища за свою ширину. Прапор шиється з матерії відповідного кольору, а печатка малюється бронзовою фарбою".

17 вересня 1918р. гетьман затвердив другий комплект прапорів для армії, флоту, дипломатичних та консульських служб.

Разом із творенням військово-морських прапорів велись вироблялися полкові стяги. Як варіант було запропоновано за основу полкового прапора взяти так званий "Великий Герб" України - Тризуб, навколо якого розміщувались малі герби українських земель: Київської, Чернігівської, Переяславської, Волинської, Холмської, Галицької, Буковинської, Угорської та Слобідської України, а також Кубані, земель, де абсолютну більшість населення становили українці.

Зі зворотнього боку прапора мали бути вишиті герби земель, з яких набиралися дані полки, у художньому оздобленні прапора повинні були широко використовуватись орнаменти з елементами булав, пірначів та іншої козацької зброї [16, с.47].

До творення прапорів Української Армії планувалося залучити кваліфікованих фахівців таких, як знавець української історії професор Слєп'янова, дослідник козацької історії професор Яворницький, архітектор Кричевський та митці Труш, Новаківський, Красицький [16, с.89]

Використання національних військових традицій виховує почуття гордості за свою Батьківщину, за свій народ. І тут досвід Павла Скоропадського та Української Держави особливо актуальний і необхідний.

Павло Скоропадський у "Споминах" писав: "Від часів Гетьманства 1918 року; державність стала фактом, з яким світ уже рахувався і буде рахуватися. Тепер тільки від нас самих, українців, залежить довести цей факт здатний до життя" [3, с.112].

In ikh n'ogk /Його утпу гехеагсксі іііе (іечейормені оґикгаііап міїіагу хумбої; о/гснїаііх/оґ Негоіс уаLouг апd ^encsaі 'у іпхїехїїр іп епсougа^етені апсі сіїхсірііне ах учей.

Мусії аїенїіоп ждурасї (о кїхіогїсaї маїсгаїах абуіі &e(тап Рачіо Всогорасїхіуїп (Не кїхіогу о/ ікгаііап Нaїіоп. А сопхїсгаble аїенїіоп н'аг руїсі іопен' арггасії іп іїїхіогїсaї ечепїх абуіі Рачіо ЗсогораФхіу ах а Іеасїег нїю Іоок ап асїїче рагї іп іїїс гебуїїdїп^ о/гс^нїаг ікгаііаг агту о/пенї Еїгореап Іуре іп а регїо<1 о/расї/іхїс ісіеах анії ікоу^Нх.

Література

1. Декрети советской власти. Т. 1.25октября 1917г.;- Ібмарта 1918г.-М., 1957.
2. Советская военная энциклопедия: В 8-ми томах. -Т.3. - М.: Восиздат, 1977.
3. Скоропадський Павло. Спомини. -К:Україна, 1992.
4. Петрів В. До історії формування війська на Україні під час революції / Літературно-науковий вісник, 1930.-С. 168.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України /далі -ЦДАВО України/ - Ф. 1074. - Оп.2. - Спр.29. - арк. 126.
6. ЦДАВО України. - Ф.1074. - Оп.2. - Спр.29. - Арк.. 130.
7. ЦДАВО України. - Ф.1074. - Оп.2. - Спр.30. - Арк..320.
8. ЦДАВО України. - Ф.1074. - Оп.2.- Спр.30. - Арк. 330.
9. ЦДАВО України.-Ф.1074.-Оп.2.-Спр.30.-Арк. 150.
10. ЦДАВО України. - Ф.1074. - Оп.2. - Спр.30. - Арк. 154.
11. ЦДАВО України. - Ф.1074. - Оп.2. - Спр.30. - Арк. 325.
12. ЦДАВО України. - Ф.1074. - Оп.2. - Спр.30. - Арк. 367.
13. ЦДАВО України. - Ф.1074. - Оп.2. - Спр.30. - Арк. 141.
14. ЦДАВО України. - Ф.1074. - Оп.2. - Спр.30. - Арк. 143
15. ЦДАВО України. - Ф.1074. - Оп.2. - Спр.30. - Арк. 383.
16. Назарук О. Формальні проблеми Української Держави. Герб, монетна одиниця, військові однострої і стяги. - Київ, 1918.

Статтю подав до друку канд. істор. наук, проф. В.М.Ніконенко

¹ Обчислений за обсягами МЗ на кінець відповідного періоду.